

**СОФИСТИКАТА И ДРУГИТЕ ФОРМИ НА
СОЦИОКУЛТУРНА РЕФЛЕКСИЯ
(Доколко софистиката е вид злоупотреба
с ниската култура на другите?)**

Лъчезар АНДРЕЕВ

**1. Социокултурни импликации и предпоставки
на софистиката**

Проблемът за софистиката не е нов за историко-философската изследователска традиция, но в наши дни той придобива качествено нови характеристики и измерения. Преди всичко промениха се темпът, скоростта, натискът и чистотата на проявите на преднамерения субективизъм, мащабът и резонансът на въздействието им, радикално се разшири съотнесеността им с явленията и процесите в социокултурното общуване. Много често и самото научно познание и критика не успява да разграничи появата на софистиката от преднамерения субективизъм, а прогнозите се оказват твърде частични и неадекватни на новопоявилите се реалности.

Широко е разпространен възгледът, че софистиката е “измама”¹. Понякога се изразява малко по-меко: “Софистиката е най-приемливата форма на съзнателно лицемерие”, “Софистиката е краен субективизъм”². Не е съвсем ясно откъде се е появил и на какво именно се е позовал този възглед, но мнозина са го повтаряли като нещо, което се разбира от само себе си.

Доколко той е верен? Отговорът на въпроса не представлява трудност – мнението, че уж “софистиката е краен субективизъм”, според нас е непрецизно и погрешно. То не се съгласува с Хегеловата представа за софистиката като философия и философстване³. Това мнение противоречи също на очевиден факт, че за софистиката като социокултурен феномен са спорели винаги и продължават да спорят и сега⁴. Но в тези спорове има една тънкость, която е важно да се разбере правилно.

Ние тръгваме от предпоставката, че мисловното отражение на софистиката във философията приема проблематичен характер и довежда до нейното отричане (или тихо отминаване), това е резултат не само на специфичните подходи и методи на отделните изследователи. Преди всичко различните, съответно противоположните интереси на социалните групи и слоеве към познанието на историята и обществото са, които придават на теоретичното отразяване на софистиката морално-осъдителна насоченост и политическа актуалност, а със самото това и философско съдържание на проблема.

Ако се опитаме да приложим един научен, конкретно-исторически подход към софистиката би трябвало да бъдат разкрити гносеологическите корени и социалната детерминираност на това философстване, на тези реторично-еристични построения, които произтичат от релативизма. В последна сметка наистина опираме до това, да се достигне до обоснован отговор на такива въпроси като тези за отношението между истина и благо, истина и оценка, истина и вяра, истина и мнение. Това ни показва и историята на философското мислене с най-голяма яснота⁵. Софистиката поставя въпроса не за верността на някаква мисловна конструкция, а за целесъобразността, ефективността, правомерността и т. н. на издиганото изискване. Наглед като че ли става дума за нещо разбиращо се от само себе си, а всъщност се касае за фундаментално положение.

Софистиката е явление от сферата на съзнанието, чийто интензитет и обхват са в тясна зависимост най-вече и преди всичко от влиянието на социалната атмосфера върху процеса на общуване – на единомислие и разногласие. Софистиката се проявява, не ще и съмнение, и при отразяване на междуличностните и личностно-социалните отношения. За нейното възникване и в тези случаи влиянието на социалната атмосфера върху процеса на общуване, в посока на поражение на съмнения, софизми, на “спекулативна съставка” е значително, независимо от това дали то се осъзнава индивидуално-субективно. Софистиката трябва да се разглежда като факт на самосъзнанието.

Не би могла да се отрече нейната относителна автономност като повече или по-малко структурирана съвкупност от преднамерено използвани съмнения, софизми, софистични конструкции, съпътстващи формите на критично-оценъчната и реторично-полемичната дейност. Но наред с това тази автономност не трябва да се преувеличава и още по-малко да се абсолютизира.

Софистиката е невъзможна като социокултурен феномен извън гносеологическото взаимодействие обект – субект. Софистиката разглеждаме задължително като проява на отразяващия и действащия субект в съгласие с разсъждението, че разглежданото явление не протича откъснато и независимо от обекта, “освободено” от въздействието на социално-предметната дейност. Отстояването на изложеното тълкуване на категорията “софистика” предполага категоричната защита на тезата за активността на субекта. Основателно критичното отношение към волунтаристичните спекулации по този проблем, отхвърлянето на типичното за тях абсолютизиране на ролята на субекта не трябва да се извежда до становище, което му отрежда незавидна пасивно-съзерцателна функция в духа на наивния, механистичен детерминизъм. Именно поради това наложително е да се защити схващането, че предлаганата теза за същността и съществуването на софистиката не само не изключва, но точно обратното, предполага в още по-голяма степен и активността на субекта, и непрекъснатия диалектически взаимопреход и активността на субекта, и непрекъснатия диалектически взаимопреход на обективното в субективно и на субективното в обективно. Всестранната, изключително активна роля на субекта не е в противоречие с търсене на истината и благомото, с прагматизма, тъй като човек е не някаква “гола”, “чиста” мисъл, а екзистенциално действащо същество, което съществува и съществува в парадоксална и конфликтна социална среда.

Най-общата постановка, от която изхождаме, е, че софистиката се среща най-напред и преди всичко като възглед, като ансамбъл от логико-философски разсъждения, мисли. Но софистични проявления откриваме много често и в областта на художествено-емоционалния строеж и езиковото общуване. Софистична характеристика заслужават и немалко духовно-практически действия, реторични, полемични и пропагандни форми на поведение в обществото.

Разсъдъчно-скептичната нагласа обикновено играе начална роля. Но не са рядкост и случаите, когато емоционалният личностен импулс отключва действието и на прагматично възприемаща и изразно оформяща способност и възгледи. От своя страна търсенето

на решение на проблемните ситуации в условията на “практически” и “поведенчески” релативизъм също е в състояние да окаже и оказва обратно влияние върху първите две нагласи.

Проявлението на софистиката при оценката на конкретно явление, при решаването на определен проблем се характеризира с относителното обособяване на две или повече съществено различаващи се или взаимноизключващи се становища, мнения, концепции, оценки (позиции) за действителността и пр. Степента на това обособяване е в зависимост от редица по-обща или по-частни обективни или субективни причини и условия. Но в случая специално трябва да се подчертае, че тази поляризация е винаги налице, тя е задължителна. Обусловена е от противоречивостта както на отразяваната социокултурна действителност, така и на процеса на отразяването ѝ, а и на самото отражение като факт на съзнанието, като субективен съдържателен образ.

При диалогичното общуване тази закономерност намира израз във формирането на противоположни тези, при чиято аргументация се използват едни и същи данни, но получили различна трактовка, в която именно се проявява преднамереният (и спекулативен) момент. Осъществява се понякога и целенасочен подбор на използваните данни в зависимост от построената концепция или утвърдения (пнякога и априорно) “защитен” зрителен ъгъл⁶.

При критично-оценъчната дейност в сферата на конкурентните отношения в “атомизираното” общество самият обект на изследване и спора (полемиката) предпоставят в значителна мяра възможността от проявление на противоположни оценки, морални (или социално-психологически, политически) трактовки, постановки относно достойнствата на съответния автор или носител.

Ако при скептицизма ударението пада върху самия процес на отразяване, то при софистиката изпъква значението и на обекта. Такъв извод не е трудно доказуем. Всеки феномен от релативистката култура (в това число и полемичното творчество) включва в себе си авторовата и прагматичната оценка за обекта с неизбежния момент на субективизъм. И очевидно всяка софистична (в смисъл – критично-аналитична и “охранителна”) позиция задължава да се вземе отношение към оценката на опонента, да се преоцени последната от съответен ценностен (прагматичен) зрителен ъгъл. Така в случая самият обект предпоставя някаква, позитивна или негативна, характеристика на коментирания факт, на изходните светогледнометодологически съображения на неговия носител, а оттам и на отразяваните, пряко или

косвено, процеси и събития в социалната или социално-психологическата обстановка.

Когато навлизаме в сферата на повседневната оценъчна дейност, обусловена от потребността на прагматичната жизнедейност, също намираме потвърждение по принцип на направения извод за задължителната поляризация. Наред с всичко друго тук срещаме изява на неизбежна, присъща на всяка нормална психическа дейност екзистенциална “чувственост”. Ставаме съпричастни на екзистенциално-чувствено “озвучено” или “оцветено” възприемане на фактите и техните взаимни връзки, от което произтича изкрystalизирането на някакъв положителен или съответно отрицателен ефект върху общуването⁷.

Софистиката трябва да се разглежда като съвкупност от проявления както в разглежданите направления на човешката активност (реториката, полемиката), така и при всички други възможни. Познавателно-оценъчната дейност на нито една личност или социална група реализираща субективна информационно-комуникативна, пропагандно-”охранителна” дейност не са застраховани срещу възможни проявления на софистика. До такъв извод се стига още на основата на най-първичните обобщения при охарактеризирането на софистиката като социокултурен феномен.

Застъпването на противоположната теза – че е възможно проявление на човешката съзнателна (оценъчна, информационно-комуникативна пропагандна) активност при отсъствие на елементи и пр. на софистика, бихме могли да квалифицираме като едностранчиво, дори наивно приемане на идеята за някаква “вродена добросъвестност”, на предопределеност във възможността да се постигат и прилагат истини от последна инстанция, да се отклоняват външни влияния (от обективно и субективно естество) и т. н.

Безспорно високата многостранна култура, богатата ерудиция, разгръщането до най-висок предел на аналитико-синтезиращата логическа способност създават предпоставки за постигане на мислени (приемани) като максимално съответстващи на действителността формулировки на закономерности, понятия, категории и пр. Но при решаването на проблемни ситуации в условията на нелоялна конкуренция, полезното подменя истината. Всяко знание може да бъде “допълнено” с наличието на иманентна възможност да бъде спекулирано с диалектичното и формално логичното, с психологичното и прагматичното.

2. Софистика и субективизъм

Въгрешната противоречивост на познанието и практическото приложение на неговите форми намира най-ярък израз в социално-обусловената несuverенност на познанието. Софистиката не би могла да възникне и съществува, ако в познанието не съществува реална възможност за отлитане на човешката мисъл в чисто произволен план, за превръщането на човешките желания и воля в нещо, стоящо над действителността и истината. Това значи, че връзката на софистиката със субективизма е необходима и еднозначна. Няма и не може да съществува софистика без субективизъм. Като теоретическа система или просто като съвкупност от принципи за теоретическа и практическа дейност софистиката следва по необходимост от субективизма. Но това не е достатъчно основание нейното съществуване да се поставя във връзка и зависимост само от субективизма. В най-добрия случай това би било валидно само за някои от нейните крайни форми. Що се отнася до нейните умерени форми и до отделни нейни проявления, тук е напълно възможно тя да бъде свързана и с други системи от принципи за мисловна и практическа дейност, в това число и с диалектиката. В случая не става въпрос само за техни отделни нарушения, за частични и временни отклонения и увлечения на отделни представители. Допускането на софистични увлечения не е случайност в дейността на отделни философи (и философстващи), претендиращи да бъдат диалектици. Най-често то не означава напускане позициите на диалектиката, макар че не го изключва. В крайна сметка съдбата на софистичните увлечения и техните носители се решава от цял комплекс обективни и субективни фактори, първостепенна роля сред които имат личните (и груповите) интереси.

Друг аспект на гносеологическата природа на софистиката е деформиране на отношението между обективно и субективно, абсолютно и относително в познавателно-оценъчния процес.

Субективно-привнесеното в софистиката се състои преди всичко, в особеностите на структурата и функциите на субекта, които са причина за различни ефекти в познанието, оценката и поведението. Външните въздействия се трансформират в едни или други психически ефекти в зависимост от въгрешното, психическо състояние на субекта, от състоянието на аналитико-синтезиращия механизъм, в зависимост от изградената у него система от мисли и чувства. Дали ще възникнат, или не отделни мнения, съ-мнения, отрицания в съзнанието на човека

(пропонент, опонент), какви ще бъдат те, как ще се свържат с изградената у него система от мисли и оценки – всичко това зависи от интереса на субекта. Именно в тази зависимост от субекта се проявява свободата на интерпретация на фактите. С други думи, в софистиката се проявява не само съдържание, породено от непосредственото въздействие на даден обект, но и съдържание, обусловено от връзката с другите знания и с общата система на интересите.

Както е известно (по Хегел), познанието (и оценката) може и трябва да се разглежда като диалектически противоречиво единство на обективно и субективно, на абсолютното и относителното, а не техен механичен сбор. Поради това само в тяхната съвкупност и в тяхното отношение се реализира истината за нещата. Като преднамерено неадекватно познавателно отношение софистиката е нарушение на отношението между обективното и субективното в познанието, проявяващо се в едностранно абсолютизиране на субективното. В основата на това абсолютизиране лежи сложното взаимоотношение между обекта и субекта на познанието. Софистиката е процес на потъване (на ума) в сферата на противоречията за подчиняването ѝ под властта на субекта и за извеждането на индивидуалното съзнание, воля, желание, притежаващи пълна суверенност и всемогъщество при интерпретиране на относителността.

Връзката на софистиката със субективизма е органическа и комплексна. Тя се корени в най-дълбоката природа на свързаните явления и макар че се изгражда от различни компоненти, не може да се сведе нито до което и да било от тях, нито даже до техния механичен сбор.

Невъзможността (или по-точно многото трудности) за субекта да постигне последователно научно познание в обществото на социален и културен релативизъм и липсата на необходимост от такова познание в социологията (за определена социална група или общност) обуславят закономерния характер на връзката между софистиката и субективизма. Когато не познаваме общия, необходимия, съществения, закономерния характер на явленията, включени в обществения живот, както и процесите, които го изграждат, нашите теоретически обяснения, изводи, оценки и практическите действия задължително носят съмнителен и дори произволен характер. По най-дълбоката си същност те са конструкции на ума, към които се подвеждат обективните процеси и явления. Съвпадението между тези конструкции и нещата, за които се отнасят, не е невъзможно, но то има само случаен характер. Съществува зависимост между възможностите за софистика (за произ-

волно-субективна интерпретация) с неизбежността на нелоялната конкуренция, с близостта на интересите на икономически господстващите социални групи. На тази основа следва да се подчертае безусловният приоритет на връзката на софистиката със субективизма. Даже с известна условност тази връзка би могла да се разгледа като някаква транслация и трансформация на социалната необходимост и поръчка, в чиято основа са противоречивите интереси, както и конкретната реализация в тях на принципа за ефективните средства, изработен и внесен в тях от утилитарното съзнание. Ядрото на закономерната връзка на софистиката със субективизма се намира в социално-икономическата сфера. Благоприятна предпоставка за пълна реализация на този компонент на детерминирането са сферата на познанието и сферата на социалната психика.

В история на социокултурните отношения софистиката се е проявявала в различни форми, но е представлявала неизменно един от възможните източници на отразяване и реагиране на сложния и многостранен характер на социалното общуване. Софистиката е поставяла своя отпечатък върху начина на мислене и върху практическата дейност на хората, насочвала ги е дори в субективно-произволен план. Софистиката изпълнява двойка социокултурна функция. От една страна, тя е фактор за оценъчно-критичната ориентация на човешката мисловна и практическа дейност по пътя на опознаване, овладяване и най-рационално използване на обективните и субективни процеси, без което е невъзможно реализирането на конкурентно способна защитна дейност. От друга страна, тя тласка непрекъснато човешката мисловна и практическа, социално-политическа и управленческа дейност по пътя на прагматичния субективен избор. Това се проявява в няколко взаимно свързани насоки. Преди всичко, стихийното функциониране на обективните и на първо място на икономическите фактори прави невъзможно тяхното пълно опознаване, а оттук съобразяване с изискванията им, даже и при най-добро субективно желание. Познавателно-оценъчната и практическата дейност (по ръководството на икономиката) никога не могат да бъдат адекватно отразена обективна диалектика, а само стихийно нагаждане към нея по силата на самоуправляемия характер на социалната система. Явно е, че в този процес на нагаждане софистиката става не само възможна, но дори и необходима, търсена. Това на свой ред разкрива широки възможности както за скептично-критично, така и за субективистично (спекулативно) мислене, за произволно разменяне местата на желаното реално невъзможно и нежеланото действително и реално възможно.

Би било невярно и неоправдано, под каквито и да е подбуди, да се отрича възползването и възможностите на софистиката от много хора в едно или друго отношение. Естествено това е резултат не на добра (или зла) воля, не на дълбока причина в човешките нрави, а на промяна (на динамика) на социокултурните реалности. Въпреки различните елементи на незрелост (респ. на зрелост) в мисленето и действието на дадена социална група (групи) или общност с близки интереси, софистиката се прилага, тя силно ангажира социалните групи с по-различни или противоречиви интереси. В действителност софистиката в “чист вид” не съществува. Обикновено тя съществува в сложно съчетание с най-различни форми на реториката и полемиката. Обаче връзката ѝ с тези социокултурни явления е външна, случайна, докато връзката ѝ със скептицизма и критицизма е вътрешна, съществена и необходима. Разглеждането на софистиката като динамична, развиваща се философия и философстване, разкриването на нейната най-дълбока същност означава преди всичко разкриване на нейното богато съдържание като форма на критицизма (антидогматизма). Това предполага наличието на елементи в нейното съдържание, които я “дърпат” както към скептицизма, така и към субективизма, към различни форми на неадекватно проявление на нейната същност. Двойката връзка на софистиката, от една страна, със скептицизма, диалектиката, а от друга, със субективизма обуславя и двойката връзка на софистиката с прагматизма.

Софистиката и субективизмът са съвместими по съществуване, което значи, че субективизмът с елементите на незрелост и с формите на неадекватно проявление на неговата най-дълбока същност има ако не определяща, то поне решаваща роля в детерминирането на софистиката. Съвместимостта им по съществуване не изключва, а предполага елементи на съвместимост и несъвместимост по най-дълбока същност и тенденции на развитие. Тук едва ли е необходимо отново и отново да се изтъква ролята на реалната утилитарна ориентация и позиция на икономически мощната (и господстваща) социална общност. Не може да се отмени обаче фактът, че реалистичното мислене и реалистичните действия на всяка една конкурентно способна група в сферата на управлението, изразяващи се в известно съобразяване с интересите на управляваните (икономически подчинените), са ѝ наложени отвън и че постоянният вътрешен мотив за тяхното произволно пренебрегване остава неизбежно компонент на нейната най-дълбока същност и съществуване.

Различните аспекти на детерминиране на многобройните конкретни проявления на софистиката в постмодерното общество съществуват в органическо единство и в различните етапи от развитието на отделните социални групи или общности се проявяват в специфични форми. В това отношение заслужават особено внимание претенциите на тези “модни” учения, които имат за цел да представят настоящето и бъдещето на човешкото общуване във вид, импониращ напълно на интересите на управляващите и едновременно с това акумулиращи всичко ценно от традицията. Тези постановки и най-дълбоки субективистични желаниа и стремежи намират своето превъплъщение в най-различни, привидно освободени от спекулативност, конкретни софистични прояви. Елементите на съвместимост на софистиката и субективизма включват гносеологическия, психологическия и социалния аспект на тяхната същност, които са органически свързани както в съществуването им поотделно, така и в процеса на тяхното взаимодействие.

Както е известно, в гносеологически план субективизмът е неадекватно познание като резултат и едновременно с това неизчерпаем източник на произволно-неадекватни познавателни продукти. По най-дълбоката си гносеологическа същност и в своите най-зрели форми той превръща познанието от висша форма на отражение в чисто конструктивна дейност, която е първична и определяща спрямо обективните явления и процеси⁸.

Софистиката, в известен смисъл, е плод на скептицизма и същевременно на субективизма. Тя прави не само възможно, но и жизнено необходимо използването постиженията на скептицизма и критицизма. Това е мощен стимул за нейното развитие.

В психологически план софистиката и субективизмът са едностранно абсолютизиране на желанията и стремежите, съответстващи на потребностите на отделна социална група или общност. Те са превръщане на волевия момент в решаващ фактор на социокултурната конкурентна дейност, съвсем независимо от това, съответствуват ли те на обективния ход на общественото развитие или му противоречат. Те могат да бъдат израз не само на личен или групов прагматичен интерес, но и на активен антидогматизъм. В тях може да се прояви психическата неустойчивост (устойчивост) на отчуждената личност или социална група в “атомизираните” общества, присъщата им бърза смяна на критичния ентузиазъм с униние и отказ от преустройващи действия и др.

Психологическият аспект на същността на софистиката разкрива (и в това отношение) елементите на съвместимост с противоречивата (деструктивно-конструктивна) скептично-критическа позиция. Полемичното предизвикателство е дълбоко характерна черта на скептично-критичната и софистично ориентираната психика. Непрекъснато нарастващата диалогична активност се превръща в най-висш критерий за социокултурна оценка. Мястото на човека в постмодерното общество се определя не само от това, какво е неговото вещно (респ. идейно) обкръжение или какво той сам мисли за себе си, а и от това, какво обективно постига, какъв е личният му принос в борбата за оцеляване и господство.

За психиката на софиста е много характерна устойчивостта на желанието и стремежите, на волевите импулси, тяхната устременост и насоченост. Дълбоките промени в социално-политическата структура на обществото (централизъм – децентрализъм), неустойчивите социални позиции на определена част от гласоподавателите обуславят устойчивостта на скептично-критичната и софистичната ориентация.

На хората от “атомизираното” общество не са нужни “нови” митове и социално фантазорство, нито мимолетно “революционно” опиянение, които неизбежно преминават своята противоположност. За тях е необходимо адекватно емоционално-емпирично отражение на конкретната (нова или “най-нова”) социокултурна действителност, социална дейност, съвпадаща с изискванията на принципите на прагматичното общезитие. И това не са възвишени нравствени (или религиозни) предписания, а неизбежен продукт на реалния конфликтен живот, негова изявена същност.

В социологически аспект софистиката и субективизмът са едностранно абсолютизиран интерес, несъвпадащ с този на цялото или частта както и дейността за неговата реализация. Да се отстрани противоположността на интересите в отчужденото общество принципно не е възможно. В това е заложена най-дълбоката основа на органическата връзка на софистиката с културата на общуването. Освен това софистиката е абсолютизиране на нарасналата роля на субективния фактор в общественото развитие, както и на крайностите централизъм – децентрализъм като страни на основния принцип за изграждането, функционирането и развитието на постмодерното общество. Преди всичко динамичният начин на живот предполага и изисква непрекъснато търсене на увереност в днешния и сигурност за утрешния ден. С това дълбоката основа на социалните илюзии, сред които и произволната подмяна на възможното от желаното се възпроизвеждат.

Създава се не само основа, но и жизнена необходимост от ползване възможностите на софистиката в процеса на моделиране и манипулиране на мнения, настроения, оценки, отношения, поведения.

Елементите на съвместимост на софистиката със субективизма са заложи и в тенденциите на тяхното развитие, произтичащи от най-дълбоката им същност. Тенденцията на развитие, заложи в гносеологическия компонент на софистиката, е едностранчивото откъсване и абсолютизиране на субективния момент в познанието, превръщането му в самостоятелна същност по отношение на обективното, в негов творец. Това отвежда софистиката в нейния теоретичен аспект до субективизма (респ. до крайния волунтаризъм), от чиито позиции "светът е моето усещане и желание".

В психологическия компонент на софистиката е заложи тенденцията към абсолютизиране на субективните стремежи, желания, воля, съответстващи на потребностите на отделни социални субекти. Тя може да се реализира и като игрово преживяване. Но във всички нейни форми обективната верига на социалната дейност (обективни потребности – интереси – мотиви – цели – субективна готовност за постигане на целите – организирана и целенасочена дейност за осъществяване на целите – осъществяване на целите и отново повтаряне на цикъла) се нарушава. Фактически цялата верига се свежда до две нейни звена: целите (без оглед на техния характер) и субективната готовност (без оглед на обективните фактори, които я детерминират).

Тенденцията за развитие на всяка софистика в социологически план е едностранчивото откъсване и пълна абсолютизация на личния или груповия интерес, т. е. нарушаване системата на интересите, продиктувано от чисто субективни съображения. Дали това ще се прояви в най-агресивна форма, каквото е стилът на повечето властници, или в по-смекчена артистично-полемична форма, при пълно запазване на защитаваното съдържание, това няма съществено значение. Най-същественото във всевъзможните форми е абсолютизирането на частните съображения и личните интереси. В социално-психологически план тенденциите за развитие на софистиката могат да се представят в обобщен вид като разгръщане на прагматичното и субективно начало. Те са критично "заредени" и многопосочни.

Връзката на софистиката със субективизма не е неизбежна и двупосочна, а възможна (случайна) и еднопосочна. Субективизмът не е свързан необходимо със софистиката, но не е възможно да съществува софистика, ако липсват елементи на субективизъм, на субективистичен произвол в теорията и практиката. Безспорно този характер

на връзката между тях с нищо не накърнява истината, че софистиката е проявление на релативизма, а релативизмът – същност на софистиката.

Ние разглеждаме отношението на софистиката към релативизма като такова на част към цяло, на явление към същност. От такъв аспект поставянето на софистиката в равностойно положение със субективизма ни се струва теоретически непрецизно и дори несъстоятелно по следните съображения: софистиката е едно от възможните абсолютизирания на относителното в дейността на хората, водещо до неадекватното отражение (познание и оценка) както на субординацията на компонентите на субективната страна на социокултурния процес, така и на взаимоотношението между обективната и субективната страна на този процес. За конкретните форми на проявление на софистиката е характерно следното: като психически феномени те привидно са само субективно, но не и обективно “подплатени”; подменянето на действителните достойнства или недостойнства с мними има произволен характер и не се дължи само на грешки и самозаблуждения; като неадекватна оценка те подхранват субективно произволни мисли и действия и са неизчерпаем източник на разширено самовъзпроизводство на субективизма. Тези общи черти ги правят форми на проявление на релативизма и като такива те са непосредствено свързани както със субективизма, така и с волунтаризма. Известно е, че волунтаризмът е абсолютизиране на волевото начало в дейността на хората, водещо до неадекватно отражение и действие спрямо обективните закони и поради това нарушаване на действителната свобода, която е немислима вън от действията, съобразени с изискванията на познатите обективни закони. Тук се получава сложна и дори видимо парадоксална причинна връзка. Нарушаването на действителната свобода е резултат от абсолютизирането на волевото начало, т. е. на волунтаризма. На свой ред то води до волунтаризъм, тъй като липсата на действителна свобода прави необходимо компенсирането ѝ с мнима свобода, каквато е по своята същност волунтаризмът.

Главните основания софистиката да се разглежда като проява, а не като причина на субективизма са много. Но преди всичко: Софистиката е нарушаване на взаимоотношението между обективната и субективната страна на човешката жизнейност, изразяващо се в едностранно абсолютизиране на втората; като мислене и реторично-полемично действие, основано върху нарушаването на вътрешната логика на обективните процеси, тя носи определена неадекватност както в гносеологически, така и в социологически план; софистиката

има осъзнат, произволен характер, а не е плод само на грешки и самозаблуждения. В тези характеристики лесно може да се види органическата ѝ връзка с другите прояви на субективизма. Да се изследва тя в нейната многостранност и пълнота е практически невъзможно и ненужно. Но си заслужава да се спрем поне на някои съществени страни и моменти на тази връзка.

Прилагането на софистиката в социокултурното общуване е сложен процес. То изисква всестранност, перспективност, гъвкавост и подвижност на мисълта при отчитането на обстоятелствата (респ. основанията на опонентите) с цел да се осигури оптималност в развитието на желания продукт. Всички тези характеристики на софистиката не са произволно конструирани и комбинирани, а свободен избор на оптимални варианти в различните компоненти на дадената проблемна ситуация, извършващ се в определените от обективните или общоприетите пропорции рамки. Нарушаването на тези пропорции, произволното излизане извън техните предели, е рисково и трудно защитимо. Софистиката като "произволно" нарушаване на общоприетите и приемани за обективно необходими пропорции в социокултурното общуване не бива да се търси в абсолютни ефектни показатели, а по-скоро зад тях, в недопускане дори на частично нарушаване или даже неотчитане на възможните варианти и игрови механизми, осигуряващи постигането на желаното.

3. Софистика и догматизъм

В социално-психологически план с особена сила се откроява сблъсъкът на информирания човек с установените стандарти на поведение и мислене. По същество става дума за готовността, състоянието и възможностите на съвременния човек да възприеме прагматично въздействието на една бързо изменяща се обкръжаваща среда. От тази гледна точка при възникването на глобалните комуникации на преден план изпъкват човешките проблеми, като психичната готовност или ригидност спрямо догматизма и антидогматизма.

Прагматизмът в социокултурното общуване засяга духовната система като цяло и всички нейни подсистеми поотделно. Това прави възможно изследването на неговите прояви да следва основните сфери на социокултурната дейност.

В социално-политическата дейност прагматизмът се проявява в широк кръг явления, които засягат социалната структура на

обществото, както и характеристиките на личността и социалната група, сложните диалектически противоречиви взаимоотношения между тях. По-конкретно става въпрос за софистични принципи и сбор от похвати, които се проявяват в публичната изява на личността и социалните групи и имат като резултат адекватността или субективно-произволната неадекватност в оценяването и отстояването (критикуването) на една или друга позиция. В социално-политическата дейност ангажирането с възможностите на софистиката е на много по-високо равнище в сравнение с това в другите сфери. Тук психологическият и волевият компонент играят много по-голяма роля и това прави тази дейност, от една страна, много по-податлива на софистични вариации, а, от друга, опитите за ограничаване на субективисткото влияние в нея много по-трудни.

Важна проява на софистиката, засягаща пряко социално-политическата дейност, а косвено – и всички останали сфери на социалната дейност, е афектният, публичен антидогматизъм. С други думи, основно предизвикателство за софистиката е догматизмът и конформизмът в социокултурното общуване – придобиването и усвояването предимно на стереотипни методи, средства и похвати за решаването на личните и социалните проблеми на стереотипни методи, средства и похвати за решаването на личните и социалните проблеми. За същността на догматизма са изказани различни становища, а през последните години се налага с голяма убедителност т. нар. “рубрикация”⁹. Заслужава да се посочи мнението на Ал. Херцин: “В действителност догматизмът по необходимост има готово абсолютно, което върви пред всичко друго и се задържа в едностранчивостта на някакво логическо определение; той се задоволява с това, което има, не въвлича своите начала в движение, напротив, това е неподвижен център, около който той се движи по верига”¹⁰. Ние бихме могли да добавим. Догматизмът ограничава личността и нейните творчески способности в рамките на готово придобитите методи и схеми на действие. Знанията и уменията, придобити по този път, трудно могат да изведат личността от баналното или да я ориентират към непознатото и оригиналното. “Баналността е агресивна”¹¹ и едноизмерният човек “винаги е склонен да защитава не изключението, а типичното, даже когато и особено когато изключението заплашва да подкопае силата и валидността на типа”¹². Нещо повече, “морализиращата” критичност е белязана от факта, че едноизмерността е единствен модел за общуване, друг просто няма. И тъй като за стереотипния човек са невидими и в някакъв смисъл ненужни

други негови варианти на разчитане на отношенията и нормите на общуване, по същата логика не са му нужни и други варианти на прочитане – той в почти някаква степен не се интересува и не се вълнува как другите хора са прочели същите отношения. За него полемиката не е движение сред едно множество от възможности, а реализирането на единствената възможност на за-щита. Примитивът се отнася към своите преживявания като към нещо, нямащо други възможни реализации, като към неизбежна даденост. Затова доминираща посока на подобно участие в спора е проспективна: основният проблем е справянето с общоприетостта в рамките на ситуацията. Това допуска примитивните умове да искат да “надянат на всички униформата на догмата, униформа скроена по един и същ начин, за да не се отличава никой от никого”¹³. Няма никакво съмнение, че “унифициращият процес е репресивен”¹⁴. Едър мащаб на критика, категоричност, бързина – нескрита пренебрежителност към другомислието пронизва начина на културно съществуване на моралистита-демагог.

Всичко това, смятаме, е безспорно. Ще добавим: Софистиката изисква преодоляване на примитивната и безусловно-критическата нагласа. Но както подценяването и игнорирането, така и абсолютизирането на принципа на относителността са субективно-произволно мислене и действие, изопачаващи действителното взаимоотношение между истина и благо. Като проявление на релятивизма в духовната дейност софистичните изяви се намират в сложна връзка и взаимодействие с другите му прояви в тази и в останалите сфери на обществения живот. Особено силни са те с игнорирането и отричането на обективните закони на социокултурните различия, противоречия, конфликти, което в крайна сметка води до субективизъм и волунтаризъм. Особено впечатляват опитите чрез възможностите на софистиката да бъде ограничено и атакувано влиянието на други форми на субективизма. Неизбежно предизвикателство за софистиката е преобладаващото и господстващото в социалното общуване субективистко вземане на необосновани решения и авторитарното им натрапване. Понякога експериментирането на различни “новости” (предимно в социално-политическата сфера), се извършва не при нормални, а при изключителни условия, при привилегирани или екстремални екзистенциални рамки. Това “позволява” в практиката да се постулират нечий произволни желания и абстрактни построения. Превръщането на такъв експеримент в “аргумент” на защитавана позиция подтиква към ползване възможностите на софистиката.

С изложеното в по-горните редове се проявява стремеж да се покаже, че вярната оценка на действителността изисква съобразяването с изменените и изменящите се обстоятелства, отклоняване от средната позиция. Именно поради това би могло да се приеме, че софистиката може да служи не само в критика, но и в защита на личната ситуация. В подкрепа на току-що казаното може да се отбележи, че в ежедневието на конкурентната дейност могат да се срещнат (и нерядко се срещат) множество примери (цялостната позиция на отделни хора или единични прояви на личности) на субективистични отклонения и софистични увлечения, когато словесната оценка и практическата изява се ограничава до приемане и потвърждаване на средната позиция. Затова една адекватна оценка за софистиката като социокултурен феномен предполага и изисква “осигуряването на оптимална класификация и субординация на отделните форми на проявление на субективизма. Достатъчно установени, за да се осигури противодействие на релативизма, и “разумно”-динамични, за да не се губи специфика на отделните субективистични феномени, отликата им един от друг”¹⁵.

Фактът, че софистиката е немислима във от съзнателната преднамерена дейност на хората, не е основание последната да се включва безусловно в съдържанието на субективизма. При положение, че се извърши това включване, отпада въпросът за съответствието на софистичната дейност на субективизма. Освен това не по-маловажен аргумент против включването е и това, че субективистическото действие не се намира в еднозначна връзка с осъзнаването му от хората.

Не е трудно да се убедим, че в изследванията на проблемите на социалното познание и в частност на социалното общуване категорията “софистика” се приема само в смисъла на предаване (получаване-приемане) на субективна форма (субективен вид, субективен израз) на противоречивите социални интереси¹⁶. В това (като оставим настрана основните широко известни постановки) заслужава да припомним следното. Социалните закони действуват независимо от това дали хората ги познават и съобразяват ли действията си с техните изисквания. Те не действат праволинейно, еднозначно. Те определят, но не предопределят посоката на протичането на социокултурното общуване. Техните черти и изисквания се модифицират освен това и в различни конкретни обстоятелства и затова съдържат в себе си различни възможности, различни варианти на субективна изява. Интересите са съединителното звено между обективната и субектив-

ната страна на социокултурния процес, а с това и един от основните компоненти на механизма на проявление на обществените закони¹⁷. Всеки интерес се защитава в конкретна обстановка, която не може да се предвиди до най-големи подробности. Поради това софистичната изява като проявление и реализация на даден интерес притежава специфичен контур и колорит. Това значи, че между интересите и софистичните изяви съществува много подвижна връзка. Един и същ интерес съдържа множество тенденции, множество варианти за проявление на софистиката. Поради това логично е да приемем, че всички интереси се проявяват като определящи тенденции.

Освен неповторимостта на конкретната обстановка, включваща цял комплекс от обективни и субективни условия и фактори, при които се разгръща софистичната изява, от изключително, решаващо значение в случая е и самата дейност на субекта на конкретното софистическо действие. Хората могат да действуват в съответствие с изискванията на даден закон и да способствуват за неговата реализация в най-благоприятния за тях вариант. Те могат да действуват (съзнателно или несъзнателно) и в разрез с неговите изисквания, при което реализацията му се затруднява, а нейните форми са твърде често разрушителни, а оттук и нежелателни за хората. Следователно хората са тези, които избират един от множеството варианти за реализация на даден интерес, те са, които осъществяват изборания от тях вариант.

Според нас софистиката присъствува не само като едностранно абсолютизиране в мисленето и превърнат в действие личен или групов интерес. Софистиката се включва също като момент от същността на някои субективни явления, без да я изчерпва. В противен случай е възможно да се стигне до абсолютизация на самата софистика, до свеждане на всички неадекватни форми на мисленето и несъвпадащи форми на реторично-полемична дейност до софистиката, което би било крайно неправилно. Освен това при разкриване на връзката между софистиката и субективизма следва да се отчита, че явлението (конкретната проява на софистика) е по-богато от същността, както и несъвпадението между явление и същност, проявено във видимостта. Сложният комплекс от явления, детерминиращи софистиката, не може строго да се разграничи от този детерминиращ субективизъм. Освен това много от детерминиращите явления в гносеологическата и психологическата сфера произтичат от самата природа на познанието и психиката. Поради това тяхното разграничаване (и ограничаване) е трудно и почти невъзможно. Тук може да се говори само за своеобразно пре-

насочване на тези явления в сферата на адекватното познание и за мотивация на съвпадащи с изискванията на обективните закони на социокултурното развитие действия.

4. Софистика и гемагогия

Софистиката е реален социокултурен феномен. Тя се намира в сложни връзки и взаимодействия с други познавателно-оценъчни и поведенчески явления и участва във функционирането на обществото като цялостна система. Задълбоченото ѝ научно познаване е необходима предпоставка за адекватна оценка на множеството конкретни форми на проявление на субективизма. Софистиката като социокултурен феномен е немислима до и във от проблемните ситуации. А както е известно, хората винаги действат като съзнателни същества, те винаги си изграждат идеални цели, които реализират в своята практическа дейност. При оценката на проблемна ситуация, ако не се отчетат моментите на относителност, парадоксалност и на субективизация, ако съответната постановка се приеме буквално, би могло да се създаде невярна представа за действителната значимост, в цялост и многообхватност, на съответната ситуация. А във връзка с решаването на първостепенни практически проблеми в даден момент вниманието се насочва и към агитационното и пропагандно обезпечаване на определени задачи, като се заангажират в съответното направление повече сили и време с цел да се подчертае неговият приоритет.

Софистиката се проявява там и тогава, където и когато съмнението, критиката или преразглеждането, преоценката се осъществяват не само в съответствие с изменилите се обстоятелства, а и субективистки, когато се отстоява определена прагматична позиция. Субективистическата основа на софистиката може да се разкрие в неразбирането и (или) неотчитането на принципиалното положение (или спекулиране с него), че законите на диалектиката се проявяват по различни начини при изменилите се условия, при едни или други обекти.

Едно от най-често срещаните проявления на софистиката може да се определи като съзнателна, целенасочена или още преднамерена еkleктика. Имат се предвид случаите, когато с предварителна цел и определени съображения механически се смесват логически несъвместими положения и се осъществява представянето или защитата на мнение, теза, позиция, което ги представя в по-друга светлина. Тук са възможни два варианта: негативен и позитивен. За първия е характерно

преследването на предварително набелязана индивидуална или “групова” цел: да се реши някакъв проблем чрез невярно или най-малко изопачено, изменено представяне на действителното положение на нещата. От тази позиция се преминава към субективистични практически постъпки в зависимост от спецификата на дейността. В други случаи при “позитивния” вариант се преследват цели, произтичащи от обективната историческа необходимост в унисон с нейните изисквания. Софистиката се реализира с “пълното” съзнание за относителността, парадоксалността, за комбинативните възможности и свободата на избора, като се предвижда активизиране, мобилизиране съзнанието и емоционалната настройка за ограничаване и преодоляване на проблемни ситуации, постигане на решения с още по-благоприятни резултати. С други думи, софистиката като своеобразна “мозъчна атака”. За илюстрация бихме могли да приведем редица примери от различни сфери на духовната активност.

Съществуването на “позитивен” и “негативен” вариант на софистиката като повече или по-малко изградени ансамбли от схващания, свързани въгрешно помежду си, демонстрира какви конкретни форми може да придобие релативизмът, до какви субективни отклонения би могло да се стигне при познанието и оценката на актуални социокултурни, политически, идеологически процеси, които протичат неизбежно.

Изниква въпросът – оценката за действителността от позициите на “изградените” “позитивен” и “негативен” вариант на софистиката е ли краен субективизъм – демагогия или не? Очевидно налага се едно разграничение с оглед диференцираното осветляване на самата категория “софистика” и на нейното приложение.

Твърде често в разговорния език софистиката бива смесвана или редопологана с демагогията, често пъги дори термините се употребяват като синоними. Споменаването на софистиката неизбежно буди асоциации за демагогия и обратно. От една страна, характерът на достъпния историко-философски материал показва, че е изключително трудно да се определят тези два феномена. Опитите, правени в това отношение, стават все по-проблематични. Постулат на някои философи и философстващи е, че съществува пълен континуитет между тях. Други разглеждат софистиката и демагогията като своеобразно “заболяване” на човешкото съзнание, причините за което трябва да се търсят в способността за измама¹⁸.

Но разглеждането на тези културно-комуникативни дейности като вид психическа болест, едва ли е най-адекватната интерпретация.

И без такива странни и пресилени оценки ние можем да видим, че примитивната софистика и демагогията са просто близнаци (са в единство, достигашо на места до тъждество). И двата феномена са базирани на един много общ и много ранен опит на човечеството, опит, свързан по-скоро със социума, отколкото с една или друга неблагонамереност. Но колкото и да са близки тези два феномена, между тях са налице важни съдържателни отлики. Ние мислим за софистиката като за символна израз на нашата скептичнокритична нагласа, а за демагогията като за сбор “рекламни” акции и софистичните правила, изглежда се превръщат в прости измами, ако се допусне някаква връзка с демагогията. От теоретична гледна точка софистиката и демагогията не могат да бъдат подведени под общ знаменател. Те са различни по своята психологическа природа и са насочени към различни цели. “Провалът” на демагогията проправя път към софистиката. Демагогията трябва да се познае, за да може да се разбере софистиката. Именно в разочарованието от демагогията човекът открива софистиката в нейния действителен смисъл.

Това разграничение обаче изглежда изкуствена както от систематична гледна точка, така и с оглед на историческите факти. Изобщо не съществуват емпирически доказателства, че някога е съществувал показател, който да не е бил съмнителен. И дори психологическият анализ, върху който почива това разграничение, е твърде проблематичен. Софистиката може да се разглежда като избор на скептична или критична активност, като резултат от човешкото любопитство. Това любопитство подтиква към изследване на причините на нещата, но след като човек не е в състояние да открие истината е трябвало да се задоволи с благого.

От друга страна, софистиката няма само теоретични цели, тя е израз на прагматична нагласа. Но тези възгледи са незащитими, ако внимателно анализираме тези факти, които имаме за примитивната софистика. Софистиката е трябвало да удовлетворява теоретически и практически функции. Тя съдържа философия и антропология, отговаря на въпроса за природата на социокултурното общуване. И спрямо тази природа се извличат човешките задължения. Тези два аспекта не са рязко разделени помежду си, а се допълват и смесват с това странно чувство, което се опитахме да опишем като чувство на неудовлетвореност. Именно в него ние откриваме общият извор на преднамереност. Ако при софистиката става дума за тип философстване, за модел на поведение, специфична психична нагласа, начин на подредба и ориен-

тация на вътрешния живот на личността и отношенията ѝ с другите то демагогията е “изтънчено и организирано психологическо средство за неусетно и всекидневно манипулиране на масовото съзнание”¹⁹, т. е. явление преди всичко на обществено-политическата действителност, подход, платформа за управление на обществения живот. Ето защо да се прокарва някаква връзка на тъждественост между тези две явления би било неоправдано и погрешно. Разбира се, между тях могат да съществуват взаимодействие и взаимопроникване, но това не елиминира тяхната автономна същност и съдържателна специфика.

Безспорно проявите на “негативната” софистика са убедителна илюстрация на възможните отклонения от вярното отражение на актуалните социокултурни процеси и на практическата реализация на обективните закономерности на постмодерността. При тях, противно на истинното отражение, субективистичните съставки на съдържанието са взели превес. Запазилите се елементи на позитивно отражение на обективните процеси и социокултурни факти заемат “подчинено” положение, третостепенно място. Те не са в състояние да противодействуват достатъчно активно и резултатно на субективизацията, на която са подложени различните относително обособени области на социокултурните дадености. Демагогията е именно своеобразна екзистенциална и социално-управленческа кристализация на “негативната” софистика, на това мислене и поведение, въздигнати до ранга на пропагандна политика и технология. Аспектите на “демагогското мобилизиране” са софистични според естеството си²⁰. Демагогията обаче е по-опасна, защото при нея съмнението се блокира и задушават веднага в стадия на зараждането и появата. Тя е виртуозността на догматика и конформиста. Тя е свързана със склонността на догматика да подвежда всичко ново в живота в съответната рамка на личния си опит. Демагогското възприятие е насочено към това, което е известно, което се познава и не създава рискове за разклащане на наличния модел и ценностна система. Демагогията изразява в ситезиран вид начин на мислене и практическо поведение на отделни конформисти, които заемат “позата на злостни критици на другите, позата на “безпогрешната” и “непогрешимата” бездейност, на безучастното равнодушие, на предпазването от всякаква инициатива”²¹.

При социални кризи и всеобщи сътресения демагогската активност нараства във все по-голяма степен. Активност, която може да изразява всичко най-банално и най-абсурдно, което понякога се смесва, сблъсква се и създава невероятния конгломерат на претенциозната

човешка индивидуалност. Носителите на подобна “активност” могат с особено усърдие да изпълняват висшата чужда воля и в действията си да проявят всичката сила на собствената си воля, могат с умение и упоритост да утвърждават заблуди и догми, да отричат истини, образци и ценности. Типична форма за изявяване на демагога е обективизмът – особен методологичен похват, с чиято помощ се прикрива преднамереният субективизъм и умишленото изопачаване на истината. Външно може да ни се стори, че “обективистът” се стреми към безпристрастно излагане на фактите. На практика обаче това не е така. Над фактите се върши произвол и насилие, изопачава се тяхната въгрешна връзка, истински смисъл и значение. С помощта на тенденциозно подбрани факти, като показва привидно безпристрастие демагогът рисува фалшива картина на действителността, премълчава същинските причини за противоречията в социокултурното общуване. В своята книга “Красноречието” К. Василев е категоричен: “Демагогията се проявява като изопачаване на факти, съзнателно разпространяване на лъжи, тенденциозно и преднамерено използване на ласкателства и лицемерие за спечелване на публиката, щедро даване на обещания без дори помисъл те да бъдат реализирани в социалната практика”²².

Демагозите си силни в “игровата” си фантазия, ефектни в своята последователност и енергия. Те винаги са обхванати от някои свръхдеяния и изобретателност. Демагозите подобно на “лъжефилософите се мъчат да привличат вниманието, като изтъкват противоречия и несъобразности на разума, измислени от тях... изкуствено създават трудности, за да си припишат заслугата, че са ги решили”²³. С. Шамфор твърди, не без задоволство от своята констатация, че демагозите “приличат на актьори, които играят лошо, за да им ръкопляска публиката с лош вкус. Някои от тях биха могли да играят и по-добре, ако този вкус бе добър”²⁴. Още по категоричен е Ф. Ницше като посочва необходимостта да се подчертае: “Оскърбителното в изпълнението. Този актьор ме обижда с начина, по който изпълнява хрумванията си, много добрите си хрумвания, толкова подробно и подчертано, с толкова груби похвати на убеждение, сякаш говори тълпата. Винаги след времето, подарена на неговото изкуство се чувствам като в “лошо общество”²⁵. С малко нюанси на различие от това е твърдението на К. Василев, че “психиката на човека има способността понякога инстинктивно да отблъсква сурогатите на лошата пропаганда”²⁶.

В тези мисли има голяма доза истина. Но да се върнем по-конкретно на поставения тук въпрос. Трябва, както и по-горе в нашето изложение бе изтъкнато, да се консолидира тезата, че софистиката трябва да се приеме в две качествени определености – позитивна, която следва критическия скепсис, и негативна, при неправомерното отклонение от адекватното отражение (познание и оценка). Същевременно, ако приемем, че всяка софистика е отрицание и критика на тази примитивна, елементарна психика, която достига до наивно самодоволство, то следва да я разграничим от демагогията. От тази демагогия, която много категорично се “илюстрира” с някои негативни явления от междуличностните, личностно-социалните и социално-политическите отношения. Например човекът – носител на т. нар. делнична, “битова” демагогия, изхожда от определени предварително набелязани цели, които не могат да се афишират, да се изложат открито. В повечето от случаите той се стреми чрез измама (дезинформация и манипулация) да реши своите въпроси или отделни звена, които не са удовлетворили неговото правомерно или неправомерно искане, себично желание. Преднамереността се прикрива. Човекът-демагог “неизменно се стреми към собствената си изгода и мисълта за целта и изгодата е по-силна дори от най-силните му влечения”²⁷. Обикновено се проявява показан, шумно афиширан стремеж да се “отстояват” обществени (или национални) интереси, да се “защити” истината, да се помогне да “възтържествува” правдата, като се спасят “преследваните”, “неоснователно” пренебрегватите и т. н.

Съществувайки ситуационно, демагогията не може да се индивидуализира в оня скептично-критичен смисъл, който е присъщ на софистиката. В рамките на ситуацията демагогията и демагогът си остават валидни и анонимни в своята стереопитност. Именно поради това в преобладаващата част от случаите те нямат обективно съдържание, не могат да послужат като основа за организиране на дейност, насочена към адекватно решаване на практически въпроси.

Най-драстичните прояви на демагогията в социално-политическата област (и като предопределеност на мисловните прийоми и “технология”, е като обект на отразяване и полемика) са свързани с “анти”-насочеността на светогледа и поведението. Те са едни от сериозните пречки за нормално функциониране на всички звена във всички области на обществения живот. Тук подмяната и игнорирането на обществения и общия интерес, от една страна, и абсолютизирането на личния и групов, от друга, е отначало докрай произволен акт. Едно-

временно с това те са неадекватно отражение на взаимоотношението между обществени и лични интереси, чрез абсолютизиране на личните, което ги прави проява на субективизъм. Тук става дума не само за нагласата на съзнанието на част от хората из средата на “детронирани величия” или техните яростни критики – “ликвидатори”. Подобна насоченост може да се срещне и у други хора, нямащи пряка връзка с бившите “власт имащи”. За това свидетелствуват, например множеството случаи на опити да се ласкае всяка нова власт. Но тук опираме до друга група актуални проблеми, които не са обект на настоящото изследване.

Направеният анализ показва, че същността на “атомизираното” общество и грубият прагматизъм взаимно се обуславят. Отчужденото и абсурдно общество довежда неизбежно до прагматизиране в мислите и действията на хората. Едновременно с това то не може да функционира без него. Негативната софистика и демагогията служат на неговото укрепване и за подхранване на най-различни социални илюзии, а оттук и за насочване на мисловната и социално-практическа дейност на отделни групи по пътя на социалното фантазърство и авантюризма. С това те осигуряват на отчуждения и депресиран човек онова, което му е “необходимо” в реалния обществен живот на равнището на произволните абстракции и поддържат хомеостатичното състояние на тези общества. Ето защо съдбата на всяко нововъведение (например на демокрацията) зависи до голяма степен от това, доколко пътят му е разчистен от различни демагогски бариери.

За огорчение на властимащи и ласкатели, историята никога не е следвала желанията на хората, а само се е реализирала от хората, ръководени от своите желания, но винаги по нейни собствени закони.

* * *

Изложените съображения във връзка с проявите на софистиката разкриват много важни техни страни в интересувания ни план. Първо, те са обективно детерминирани и макар че се реализират чрез дейността на хората, в никаква степен не зависят само от техните желания и воля. В това отношение общността им с прагматизма е пълна. Второ, обективната им детерминираност (прагматично-ценностната им натовареност) не прави тяхното действие неизбежно, тя не превръща носителите (софистите) в прости изпълнители спрямо нея. Доколкото тя се проявява като тенденция, носителите имат възможност за свободна изява. Преди всичко в тяхна “власт”, макар и

обективно детерминирана, е възможността за познаване на защита-ваната и на конкурентно способната позиция, за избор на пътищата и средствата, начините и формите на противодействие. Касае се не просто за познаване същността и изискванията на прагматизма, а за множеството тенденции, които той разкрива, множеството възможности, които предоставя за реализацията на едно необходимо философстване при конкретните условия на определена проблемна ситуация. Става дума за откриването и определянето на оптималния вариант на протичането на желаната защита. По-нататък изборът на определения вариант зависи от конкретния носител. Касае се за ясно формулирана цел на полемиката, за най-подходяща форма на организация и мобилизация на интелектуалния и емоционалния потенциал за постигане на целта и т. н.

Както се вижда, обективната детерминираност в ни най-малка степен не обрича софистите на пасивност, на ограничена (строго регламентирана) изява, тя не ги лишава от избор и ...творчество. Дори нещо повече, софистът има като своя втора страна отговорност пред съответния възложител – отделен субект или социална общност. Задачата е една, а нейните възможни решения – много или най-малко винаги повече от едно. Но от всички тях в конкретната обстановка съществува само едно, което отговаря най-пълно на изискванията на задачата, което би осигурило най-ефективно функциониране и развитие на защитаваната позиция.

Това е своеобразно разгръщане на най-субективното, най-творческото в дейността на софиста. Едновременно с това то е едно от възможното му приближаване до игровото субективно-творческо начало, до субективизма.

Едно обобщение дотук ни помага да “видим” софистичните прояви като: абстрактно-логически познавателни форми, емоционално-психологически афекти и изразни похвати, които съпътствуват истинското знание, но се различават от него, тъй като се “разминават” (частично, в отделни “точки”) с възприеманата действителност. Софистиката не съществува в “чист” вид, а е вплетена в тъканта на други явления на социокултурното общуване. Не винаги софистичните “съставки” в реториката и полемиката на отделни индивиди, могат да се открият да се доловят, от опонента или публиката и на тази основа да се прояви готовност за противодействие. В действителност изследваното двустранно взаимодействие субект – обект се реализира в една богата нюансировка, с множество специфични дори за отделния

субект черти, отсенки. Впечатляващ момент е например по-късното откриване, долавяне на софистичните и спекулативни моменти там, където преди това е била налице “пълна логичност”, “обективност” и общоприетост. Това изисква софистиката да се познава и на тази основа да се усъвършенствуват методите и средствата на регулирането, насочването и ограничаването на нейните негативни форми. Ето защо без познаване и ограничаване на субективизма не е възможно едно или друго успешно ограничаване на спекулативното ползване на възможностите на софистиката.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Осипова, В.** О природе софистика. Ереван, 1964, с. 5, 22, 70, 122.

² Вж. Пак там, с. 121.

³ Вж. **Хегел, Г.** История на философията. Т. 2. С., 1982, с. 28.

⁴ Вж. **Андреев, Л.** Софистиката в контекста на философската антропология, в “Човекът във философията”. Библ. “Диоген”. В. Търново, 1999, 7–30.

⁵ Вж. **Ръсел, Б.** История на западната философия. Т. 1. С., 1994, 129–133; **Джохадзе, Д.** Основные этапы развития античной философии. М., 1977, с. 69; **Чаньшев, А.** Курс лекции по древней философии. М., 1981, 203–204; **Радев, Р.** Антична философия. С., 1994, с. 267.

⁶ Вж. **Шопенхауер, А.** Афоризми на житейската мъдрост. С., 1991, аф. 28, с. 151.

⁷ Вж. **Ларошфуко, Ф.** Мисли и размисли. Библ. “Световна класика”. С., 1983, с. 132–133.

⁸ Вж. **Бънков, А.** Истина, неистина, безсмислица и лъжа. Философска мисъл, 1961, № 6; **Петров, С.** Понятие за обективно и субективно. С., 1965, 246–248.

⁹ Вж. **Maslow, A.** Motivation and Personality. N. Y. 1954, p. 278.

¹⁰ **Херцин, Ал.** Избрани философски произведения. С., 1979, с. 227.

¹¹ Вж. **Ноел, Б.** Смишълът на цензурата – цензура на смисъла, в “Култура”, бр. 6, 9. II. 1996.

¹² Вж. **Димитрова, М.** Светът на релативизираното съзнание. С., 1900, с. 23.

¹³ **Унамуно, М.** Авел Санчес. Библ. “Световна класика”. С., 1979, с. 258.

¹⁴ **Маркузе, Х.** Ерос и цивилизация. С., 1993, с. 63.

¹⁵ **Поборников, Д.** Субективизъм. С., 1980, с. 69.

¹⁶ Вж. **Осипова, Б.** Цит. произв., с. 5, 133.

¹⁷ Вж. **Уледов, А.** Социологическите закони. С., 1977, с. 270.

- ¹⁸ Вж. **Осипова, В.** Цит. произв., с. 121, 122, 133; **Федосеев, П. Н.** и др. За изкуството на полемиката. С., 1980, с. 24.
- ¹⁹ **Василев, К.** Красноречието. С., 1989, с. 286.
- ²⁰ **Бжежински, З.** Извън контрол. С., 1989, с. 43.
- ²¹ **Гиргинов, Г.** Диалогът. С., 1986, с. 52.
- ²² **Василев, К.** Цит. произв., с. 286.
- ²³ **Вовнар, Л.** Размисли и максими. С., 1986, аф. 288, с. 71.
- ²⁴ **Шамфор, С.** Максими и мисли. Характери и анекдоти. С., Характери и анекдоти. С., 1986, аф. 140, с. 45.
- ²⁵ **Ницше, Ф.** Веселата наука. С., 1994, с. 141.
- ²⁶ **Василев, К.** Цит. произв., с. 491.
- ²⁷ **Ницше, Ф.** Цит. произв., аф. 3, с. 43.